

Hoofdstuk 1

Barmhartig is hij, van geslacht op geslacht.

Lucas, *Magnificat* (de lofzang van Maria)

Mijn oma, de moeder van mijn moeder, die tijdens mijn jeugd in Leuth woonde, werd vlak voor de Eerste Wereldoorlog in het Duitse Spellen geboren en had zes kinderen. Op de dag van haar crematie leerde ik haar zevende en oudste kind kennen: Theo. Ze beviel van hem toen ze zeventien was. Haar Gelderse familie had haar naar het zuiden van Limburg gestuurd, waar ze door de nonnen werd opgevangen. Ze moest haar zoon afstaan. De jongen van wie ze zwanger was geraakt mocht van zijn familie niet met haar trouwen: zij was de dochter van een arme arbeider, hij een zoon uit betere kringen. Zo ging het vroeger in de goed katholieke dorpen.

Op school vertelde ik dat ik nog een oom bleek te hebben: heel bijzonder! De kinderen in mijn klas vonden het interessant en stelden er verder geen vragen over; ik had gewoon een extra oom – en nog wel uit Zuid-Limburg. Superleuk! Mijn moeder was er niet blij mee dat mijn oma's zorgvuldig bewaarde geheim nu op straat lag. Vermoedelijk schaamde ze zich ervoor.

Ik vond toen dat mijn moeder gelijk had en voelde me nog lang schuldig; ook al had ik er niets kwaads mee bedoeld, ik had het niet moeten zeggen. Maar de tijden zijn veranderd, mijn oma's verhaal moet nu juist wel worden verteld.

Wanneer mensen het hebben over de joods-christelijke tradities die van onschatbare waarde zijn voor onze Nederlandse cultuur, denk ik altijd aan mijn oma Maria. Het leed dat haar

en ook haar zoon Theo is aangedaan omdat er mensonwaardige sociale regels golden, moet niet verzwegen maar juist benoemd worden. We moeten erover horen en ervan leren en niet denken dat gebeurtenissen uit het verleden nu geen invloed meer hebben, want dat hebben ze wel.

Toen mijn oma met Theo thuiskwam, zou haar stiefmoeder volgens de overlevering tegen haar gezegd hebben: ‘Als je die jongen hier binnenbrengt, sla ik hem met zijn kop tegen de muur.’ De nonnen die mijn oma begeleidden, namen Theo daarop mee terug naar het zuiden. Later werd hij door mensen uit de Achterhoek geadopteerd.

In hoeverre deze lezing van het moment waarop Maria haar zoon moest afstaan betrouwbaar is, weet ik niet; het verhaal heb ik uit de derde hand. De verhalen van meisjes die door hun families naar een kerkelijke instelling werden gestuurd en wier kinderen na de geboorte werden ‘ingepikt’, zijn intussen bekend. Maar uit onderzoek is ook gebleken dat sommige katholieke instellingen waar zwangere meisjes werden opgevangen er juist alles aan deden om zo goed mogelijk voor hen te zorgen, en probeerden moeder en kind bij elkaar te houden. Op families die de schande of de kosten van de ongehuwde moeder en haar kind niet wilden dragen werd druk uitgeoefend om hun verantwoordelijkheid te nemen. Alles wijst erop dat in het geval van mijn oma niet de kerk of de nonnen, maar haar eigen familie een breuk tussen moeder en kind forceerde. Misschien uit angst voor de sociale uitsluiting die op de schande zou volgen. In ieder geval werd niet in de eerste plaats aan het belang van mijn oma en haar pasgeboren zoontje gedacht.

Oma Maria trouwde later met een andere man, mijn opa. Mijn moeder was hun eerste kind, waarna er nog twee volgden. In de Tweede Wereldoorlog – de kinderen waren nog allemaal onder de acht jaar – raakte mijn grootvader dodelijk gewond. Hij was samen met twee andere mannen de varkens aan het voeren toen het noodlot toesloeg. Een luchtaanval werd hem fataal. Sommigen

meenden dat het om een door de Engelsen uitgevoerde aanval ging; die zouden hebben verondersteld dat zij Duitsers in het vizier hadden toen ze de mannen in het veld zagen lopen en openden het vuur. Anderen dachten dat mijn opa door Duitsers om het leven was gebracht. Hij zou nog korte tijd verzorgd zijn in de woning van dorpsgenoten, maar mijn oma werd tegengehouden om naar hem toe te gaan: het was op dat moment te gevaarlijk. Zij en mijn opa hebben elkaar niet meer kunnen zien of spreken.

Na de oorlog trouwde mijn oma opnieuw. Met haar tweede man kreeg ze wederom drie kinderen. Ik werd als haar laatste kleinkind geboren; pas na vijftien jaar huwelijk kregen mijn ouders hun eerste en enige kind.

Aan mijn oma's tweede echtgenoot heb ik levendige herinneringen. Opa Duijff had enorme oren en rookte shag. Een lange, magere man die graag patience speelde en het mij ook leerde. Toen hij stierf bleef oma Maria voor de derde keer alleen achter. Mijn moeder zocht haar vaak op; zij woonde van alle kinderen het dichtstbij en was als oudste dochter van jongs af aan gewend om veel zorgtaken op zich te nemen. Toen opa Duijff doodging zei oma tegen mijn moeder: 'Ik mag ook niks houden.' Pas na de kennismaking met mijn oom Theo drong de trieste omvang van die woorden tot me door. Het moet mijn moeder pijn hebben gedaan dat oma Maria het zo voelde.

Mijn moeder hoorde voor het eerst dat ze nog een broer had van haar tante Keethe, mijn oma's oudere zus. Het was vlak voor haar huwelijk met mijn vader. Ze mocht er nooit met haar moeder over spreken en ze hield zich aan dat verbod. Toen mijn ouders trouwden ontving mijn moeder een telegram met gelukwensen: 'Van je broer Theo.' 'Je oma zakte bijna door haar stoel van ellende toen ze dat hoorde op de huwelijksdag', vertelde mijn vader me. Mijn vader was de eerste die Theo tijdens de crematie van oma begroette en hem condoleerde. Theo's biologische familie volgde daarna zijn voorbeeld. Vanaf dat moment hoorde Theo bij de

familie. We reisden af en toe naar Hoensbroek, waar hij woonde met zijn vrouw en jongste zoon en een eigen zaak had. Hun zachte Limburgse tongval fascineerde me. Als we hen opzochten en ik mijn oom een hand gaf, voelde ik aan de manier waarop hij me tegen zich aan drukte dat de hereniging met zijn biologische familie voor hem te lang op zich had laten wachten.

Wanneer ik kijk naar foto's waarop mijn oma staat – bijvoorbeeld die van het huwelijk van mijn ouders – vraag ik me af of zij eigenlijk ooit liefde heeft gekend. Misschien komt het door wat ik weet, maar het is alsof haar trots is gebroken. Slaagde ze erin om een warm nest voor zichzelf en haar kroost te bouwen? Het lijkt erop dat haar kinderen zich weinig geborgen hebben gevoeld in hun kindertijd. De harde consequenties van het verlies van haar eigen moeder op jonge leeftijd, haar vroege, buitenechtelijke zwangerschap, het moeten afstaan van haar kind en het opnieuw verliezen van de man van wie ze hield, hebben een wissel getrokken op haar en de generaties na haar.

Door wat mijn oma was overkomen dacht ik als kind vaak aan wat je als meisje wel en niet mocht – en ook aan wat anderen je mochten aandoen als je de dingen die niet mochten toch deed.

Mijn moeder vertelde niet veel over haar jeugd, ik herinner me alleen een aantal donkere, melancholische verhalen. Ik wist dat ze haar grote angst voor muizen had overgehouden aan de bangmakerij van haar vader, die in haar vroege jeugd vertelde over de ratten in het kolenhok. Toen de oorlog bijna voorbij was – mijn moeders vader leefde niet meer – hadden de inwoners van het boerendorp zich verschanst in de Erlecomse steenfabriek. Er werd gevochten in de buurt: sinds Operatie Market Garden liep de frontlijn door hun woonplaats Erlecom en andere dorpen in de omgeving. De oven van de fabriek had de dikste muren in de wijde omtrek en was de enige plek die veilig leek. Tientallen mensen schuilden daar dus. Toen de bezetter de menigte in de steenfabriek ontdekte, vroeg een van de soldaten aan zijn meerdere

wat er met die mensen gebeuren moest. 'Alle totschießen!' luidde het antwoord. Mijn oma, die een aardig woordje Duits sprak, hield de Duitsers net zo lang bezig tot zij zelf moesten vluchten voor een aanval van de bevrijders.

Mijn moeder vertelde me de anekdote toen ik een jaar of zeven was, op haar gewone, nuchtere toon. Jaren later erkende ze dat ze toen wel erg bang was geweest. Maar ze stopte ook toen die angst weer zorgvuldig weg, omdat alles vroeger nu eenmaal zo zwaar en zwart was dat je maar beter niet te veel kon stilstaan bij individuele pijnlijke zaken. In die tijd moet ze onvoorstelbaar fragiel en kwetsbaar zijn geweest. Maar in de jaren tachtig en negentig was zij, op haar eigen manier, inmiddels een trotse vrouw geworden. Ze was lang, ze sprak gemakkelijk en ze was eigenwijs. In het weinige wat ze vertelde hoorde ik dat ze vroeger nauwelijks gezien was door haar eigen familie. Wat zij wilde had er nooit toe gedaan.

Mijn moeder was een begaafde leerling, maar ze was ook een meisje uit een arbeidersgezin, met een stiefvader die meer aandacht had voor zijn eigen kinderen dan voor die uit het eerdere huwelijk van zijn vrouw. Ze ging naar de huishoudschool en miste haar kans om door te leren. De bevrijding van de Duitsers had de Nederlander weer baas in eigen land gemaakt, maar voor de meisjes in gezinnen met weinig geld en status was de emancipatie nog ver weg.

Toen mijn oma op haar vierenveertigste nog haar tweeling op de wereld zette, was mijn moeder zestien. Grote delen van de zorgtaken kwamen op de oudste dochter neer. Als er een dansfeest was, moest mijn moeder thuisblijven om voor haar jongste zusjes te zorgen.

Vaak vertelde mijn moeder me hoe haar beide halfzusjes hadden gehuild en gejammerd toen ze het huis uitging om met mijn vader te trouwen. Maar ik realiseerde me pas hoeveel die band ook voor haar had betekend door het latere verhaal van mijn vader.

Zijn broer Jan en diens vrouw Riek waren in de jaren vijftig geëmigreerd. Mijn ouders hebben hen, toen zij eenmaal gepensioneerd waren, opgezocht; ze waren bijna twee maanden bij 'John en Rieky', met wie ze de hele oostkust van het continent zagen. Het was voor allebei de eerste en enige keer buiten Europa. Pas toen mijn moeder al een half jaar dood was, gaf mijn vader tot mijn grote verbazing te kennen dat hij vroeger ook wel naar Australië had willen emigreren. 'Wat hadden we hier? We hadden hier toch niks? Alleen de scheepswerf, verder kon je hier helemaal niks beginnen. Maar mama wilde niet. Ik wel, maar mama niet. Die tweeling, hè. Daar kon ze niet zonder.'

Mijn moeder raakte maar niet in verwachting. Mijn ouders hadden een grote kinderswens en hun teleurstelling over het uitblijven van de vervulling daarvan was enorm. 'Je moeder liep de eerste veertien jaar van ons huwelijk bij het Radboudziekenhuis', vertelde mijn vader. 'Tijdens het biechten in de kerk – iets wat ze regelmatig deed – vroeg de pastoor haar waarom ze nog geen kinderen had. Boos liep je moeder weg en ze zei tegen de pastoor dat ze nooit meer zou gaan biechten. Hij is daarna nog bij ons thuis geweest om het weer goed te maken, maar er viel niets meer goed te maken. Ze heeft hem het huis weer uit gezet.'

Mijn moeder: kwetsbaar, maar toch trots en sterk genoeg om de plaatselijke kerk een lesje te leren.

Toen ik op de kleuterschool zat en vroeg om een zusje of broertje, hoorde ik voor het eerst over het verdriet dat zij hadden gehad nadat een eerdere zwangerschap was geëindigd in een miskraam. Ik stelde me bij de door mijn moeder verloren vrucht voor dat het eigenlijk mijn zus was. Maar volgens mijn moeder zou ik er niet zijn gekomen als zij dat kindje niet had verloren.

De gebeurtenissen die zo'n bepalende rol hebben gespeeld in de levens van mijn oma en mijn moeder stonden in mijn kinderhoofd in een niet te bevatten schril contrast met elkaar: mijn oma verzweeg tot haar dood dat ze nog een zoon had – en uit het huwelijk van mijn eigen vader en moeder, dat vijftien jaar

lang kinderloos was gebleven, werd opeens toch een gezond kind geboren. Het leek zo onwaarschijnlijk. In de spiegel vergeleek ik mijn gezicht met dat van andere familieleden om te zien of ik soms andere genen had. Op latere leeftijd vroeg ik mijn moeder er een keer naar, en haar antwoord was, zoals alles wat ze me heeft meegegeven, liefdevol. Daarop leerde ik vertrouwen.

Mijn moeder stond nooit stil bij haar eigen emoties. Ik denk vaak dat ze er trots op is geweest dat ze nooit zat te snotteren of nimmer liet blijken dat ze het moeilijk had. Alleen als ik ruzie met haar maakte kon ze verdrietig worden; een eenzame positie die maakte dat ik me extreem schuldig voelde. Maar aan de andere kant was ik, na vijftien jaar wachten en hopen, het eerste in haar leven wat echt van haar was.

Als kind was er voor mijn moeder een gebrek aan aandacht – voor mij was het tegendeel waar. Mijn moeder overlaadde me met aandacht en liefde en bleek een meesterlijke juf. Voordat ik naar de kleuterschool ging, kon ik al lezen. Ze beheerste alle soorten van handwerk en toverde met haar creativiteit de prachtigste dingen tevoorschijn: van kleding tot zelfgemaakte kunstwerkjes die als cadeautjes voor anderen konden dienen. Alleen Sinterklaas overtrof haar wanneer hij kwam aanzetten met een lading poppenkleertjes – die natuurlijk toch door haar vervaardigd bleken te zijn.

Een oud-onderwijzer uit klas vier van de basisschool die ik tijdens de kermis in mijn dorp Millingen aan de Rijn weer eens tegenkwam zei me: ‘Mia was als een van de eerste schoolouders betrokken bij wat er op school gebeurde, eigenlijk medezegenschap avant la lettre.’ Toen al maakte het me trots dat ze mijn moeder was. Ik zag er zelf geen enkel kwaad in dat ze me zo koesterde, maar ondervond wel dat het enige afgunst opriep. Toen mijn ouders vijfentwintig jaar getrouwd waren werd ik, net tien jaar oud, in een voordracht door een oom neergezet als een verwend nest. De rest van de feestavond liep ik rond met het gevoel dat iedereen me vervelend vond en over me praatte. En

als alle aanwezigen boos waren op mij, verpestte ik dus ook het feest voor mijn ouders.

De kritische houding die veel mensen onbewust aannamen wanneer ik zei dat ik enig kind was, maakte me bang en onzeker over mijn recht op de plaats die ik innam. Het gaf me het idee dat ik niet deugde en de zorg van mijn moeder niet waard was. En ik voelde me enorm schuldig over alles wat ik was voor mijn ouders, mijn moeder in het bijzonder.

Wanneer de ruis van de dag wegviel, er geen geluiden of lichtjes meer waren en ik tijd had om na te denken, voelde ik me onrustig. Op de basisschool was het moeilijk steeds omringd te zijn door andere kinderen, om te gaan met onderlinge hardheid en het gemak waarmee er gepest werd. Gelukkig leerde ik gemakkelijk en vond ik het leuk om met schoolwerk bezig te zijn, maar op sociaal vlak hield ik me ternauwernood staande. Als beschermd enig kind was ik niet sociaal vaardig genoeg en zeker niet ad rem tijdens mijn eerste schooljaren; ik ging gebukt onder de dominantie van anderen. Kinderen die fel durfden te zijn waren de baas. Ik was bang voor het geschreeuw en de gevechten. In mijn beleving van de manier waarop we met elkaar omgingen overheerste het negatieve: het afzeiken van mooie, kwetsbare dingen, van alles waarvan ik als meisje op die leeftijd genoot en waarbij ik me veilig voelde, kwam harder aan en overschaduwde de momenten waarop ik met anderen lol maakte. Zelf wilde ik vooral niets fout doen in de klas. Ik was gezagsgetrouw en als de dood om leraren teleur te stellen, maar ik wist ook dat dat gevoelig lag bij anderen. Kinderen die uit de toon vielen waren al snel mikpunt van spot, of ze nu weinig of uitzonderlijk veel blijk gaven van een uniek talent.

Een meisje dat vaak onverzorgd naar school kwam werd bespuugd en er was een soort code onder de kinderen in de klas die zei dat je haar niet mocht aanraken, anders werd je ook vies. Het duurde lang voordat de leraar ingreep. Ik verlangde naar een leven als volwassene omdat ik hoopte dat dit soort dingen

dan niet zouden gebeuren. Tegelijkertijd was ik bang dat het misschien altijd zo zou blijven. Mijn moeder hielp me dingen te verklaren door uit te leggen dat sommige kinderen thuis een zware strijd moesten voeren en niet leerden hoe ze zich anders konden gedragen. Maar ze maakte me ook duidelijk dat ik me maar moest aanpassen om te overleven.

Met een vriendin had ik zwemles in Nijmegen. Toen haar moeder haar na een les hielp met omkleden, ontdekte ze dat ze in haar zwembroekje had gepoept. Ze werd razend, greep het huilende meisje bij haar polsen en sleurde het tegenstribbelende, naakte kind tientallen meters over de gang naar het toilet. Ik liep er met grote ogen achteraan en wilde mijn vriendin helpen, maar wist niet hoe. Moest ik ertussen springen? Haar beschermen? Tegen haar moeder zeggen dat ze niet zo gemeen moest zijn? Maar ik was zelf bang voor haar, bang dat ze mij ook pijn zou doen. Toen mijn vriendin van het toilet kwam was het een ander kind. Haar ogen waren leeg. Het leek wel alsof ze niet meer aanwezig was. Ze was weggezakt in haar eigen schaamte en verdriet. Ik was een stille, laffe getuige. Het vriendinnetje reageerde haar eigen ongenoegen later op mij af, zoals ze eigenlijk altijd deed als ze thuis ervanlangs had gekregen. Het was mijn straf omdat ik haar niet had beschermd.

Maar ik vond het zelf het ergst dat ik laf was geweest. En dat ik daar later spijt van had.

Mijn beste vriendin, die me dierbaarder was dan wie ook en zonder wie ik me mijn leventje niet zo goed kon voorstellen, had me zo vaak afgewezen dat ik moeite had gekregen echt te vertrouwen op leeftijdgenoten. Ook al wist ik wel dat zij het thuis moeilijk had, het feit dat ze soms uit het niets tegen me zei dat ik haar 's ochtends niet meer hoefde op te halen om samen naar school te lopen voelde toch als iets wat tegen mij persoonlijk was gericht. Daarom gaf ik het nooit op; ik bleef haar trouw. Want vanbinnen ontstond een sluimerend gevoel van fatalisme: als ik dit vriendinnetje niet kon houden, waarom zou het met anderen

dan wel lukken? Ik voelde me verscheurd tussen mijn binnen- en mijn buitenwereld en ging op zoek naar een referentiekader buiten mijzelf.

Dingen om me heen, mooie en tastbare zaken, waren mijn belangrijkste houvast. Een bijzondere rits in mijn jas, de rode Toyota Starlet van mijn ouders met zijn lieflijke geruite bekleding, de grote chocoladepaashazen die ik kreeg nadat ik net voor de paasdagen onder een auto was gekomen. Ik hield van die dingen, dichtte ze ook een gevoel toe en kon er geen afscheid van nemen. De paashazen bewaarde ik tot ze wit uitsloegen en moesten worden weggegooid.

Toen ik eenmaal wat begreep van het Engels ging er een wereld voor me open en leerde ik alle teksten van de liedjes die ik leuk vond uit mijn hoofd. Uren stond ik in de achterkamer te swingen en mee te kraaien met de populaire liedjes van de jaren tachtig of waar ik ook maar aan kon komen. Ze waren mijn schatten; hun teksten leken geschreven door mensen die, net zoals ik dat wilde, wel geloofden dat alles goed en mooi moest zijn. Ze vertelden dat er een oplossing was, een groter goed, en natuurlijk dat liefde overwint. Ik geloofde ieder woord, het maakte niet uit of het werd gezongen door Madonna of door Kate Bush.

Alles wat mijn pad kruiste waarin ik een teken van de belofte van een mooiere wereld zag, prikkelde mijn fantasie zo sterk dat ik 's avonds de slaap niet kon vatten. Ik bleef verdwalen in wat ik had gezien en gevoeld; de dag leek nooit af te zijn in mijn hoofd. Ik had te veel energie en als ik moe werd, sliep ik niet, maar werd ik hyperactief. Ik wilde zo veel maar had nooit genoeg tijd. Op mijn elfde nam mijn moeder me mee naar de huisarts, die me na een gesprekje slaappillen voorschreef. Het zullen inslapers geweest zijn in een lichte dosering; ze werkten niet. Het bleef druk in mijn hoofd.

Mijn groeiende behoefte aan een eigen, tastbare wereld stilde ik door veel te knutselen en te tekenen. Nadat ik op televisie een reclame had gezien van een tekencursus bestelde ik een

gratis informatiepakket. Daarin stonden tekenoefeningen en voorbeelden. Ik maakte ze een voor een zo precies mogelijk en tekende alle voorbeelden na. Daarna begon ik met plaatjes uit de tv-gids of tekende ik wat ik om me heen zag. Het liefst werkte ik hele middagen met pastel, of ik maakte met knutselmaterialen een haan van filigraan, kleine kunstwerkjes van raffia en zeep of andere creaties. Ik voelde me zielsgelukkig omdat ik het kon doen zonder dat er anderen in mijn buurt waren die me konden vertellen dat wat ik deed niet klopte of die de baas wilden spelen. Nadat een buurman met wie mijn ouders het aan de stok hadden gekregen was verhuisd, kregen we nieuwe burens met wie we het goed konden vinden. Omdat ik zo blij was dat eindelijk die nare spanning weg was, tekende ik het huis waarin zij nu woonden in het perspectief vanuit onze woonkamer. Ik probeerde de zorgen die ik in de jaren ervoor had gehad een plekje te geven in de tekening. Mijn nieuwe buurmeisje zag de tekening en reageerde vertederd op alle details: de grote den, hun herdershond, het naambordje op de gevel. Precies zoals ik had gehoopt. Voor mij moesten de dingen die ik maakte iets goeds doen. Hoewel ik nog helemaal niet begreep dat creativiteit zo belangrijk was, voelde ik instinctief aan dat de zaken die uit mijn handen kwamen hun eigen waarheid hadden – en dat ik daarop kon terugvallen als ik problemen had.

Alles wat ik maakte – of ik nu danste, tekende of een verhaal verzong – vormde mijn eigen wereld waarin ik met mijn verwaide en soms wat verweesde gedachten alleen kon zijn. Het was alsof ik, door de autonomie van het maken, de indrukken van de dag kon samenbrengen en daarmee wel kon berusten in wat ik had meegemaakt. Alle dingen, woorden en gebaren waren zo vastgelegd. Er stond een huis en er was een weg naartoe. Als ik die rust te weinig opzocht, sliep ik onmiddellijk weer slechter.

Pas tijdens de laatste jaren van de basisschool had ik leuke en lieve vriendinnen: Astrid en Irma. Met hen deelde ik lief en leed, we waren vaak samen. Beiden hadden ze een oudere zus. Ik was

het liefst bij hen, dan kon ik me onderdeel voelen van een gezin met meer kinderen en dat beviel me. Hoewel ik me gemakkelijk in andermans gevoelens kon verplaatsen, vond ik het weleens lastig om in vergelijking met anderen niet heel goed of de beste te zijn. Maar met oudere zussen in de buurt was het makkelijker om mijn plaats te kennen.

Toch bleef het leven in de werkelijkheid veel minder mooi dan in mijn verbeelding, waar eenheid en harmonie was. Mijn favoriete fantasie was die over een gebouw als het bejaardenhuis van mijn oma, de moeder van mijn vader, waar mijn klasgenoten van de basisschool allemaal in woonden. Ieder kon zich in zijn persoonlijke gedeelte terugtrekken, met zijn eigen badkamer en keuken, maar we woonden allemaal samen in één gebouw. Er was geen onderlinge strijd en niemand was eenzaam. Een enkele keer vertelde ik een vriendin over mijn gedroomde toekomstplannen, maar het bleek geen gedeeld ideaal. Mijn vertrouwelingen gaven aan dat zij zoiets helemaal niet zagen zitten, met al die andere kinderen. En dan drong de realiteit zich weer aan me op: het was hoogst onwaarschijnlijk dat we ooit allemaal samen zouden kunnen optrekken.

Maar als ik daarna weer alleen was en luisterde naar liedjes, al die teksten waarin alleen maar over liefde en mensen die met elkaar het geluk vonden werd gezongen, raakte ik opnieuw in de ban van mijn ideeën en danste ik van puur geluk en blijdschap, tot ik erbij neerviel.

De harde werkelijkheid diende zich toen ik net twaalf jaar was aan in ons gezin: mijn vader kreeg zijn ontslag van de Millingse scheepswerf waar hij werkte. Hij was er op zijn veertiende aan de slag gegaan. Eerst als knechtje, waarbij hij oudere werklui hielp door spullen uit het magazijn te halen en kon afkijken hoe het werk moest worden gedaan. Later als constructiebankmedewerker en weer later op de afdeling planning.

Eind jaren zeventig zorgde de oliecrisis voor een enorme overcapaciteit in de scheepsbouw in West-Europa. De economische

malaise van de jaren tachtig die volgde, maakte duidelijk dat Nederland niet kon concurreren met een land als Japan, waar met staatssteun veel voordeliger kon worden geproduceerd. Ook de werf van mijn vader moest het ontgelden: wekenlang hing de aangekondigde reorganisatie waarbij ontslagen zouden vallen als het zwaard van Damocles boven zijn hoofd. Ik leefde mee en voelde de spanning in huis met de dag stijgen. Mijn moeder redeneerde op haar gebruikelijke, nuchtere wijze: 'Sjaak is twee- en vijftig. Natuurlijk ontslaan ze die. Voor hem tien anderen.' Ik was bang dat zij gelijk zou krijgen, maar had zelf juist de stille hoop dat alles goed zou komen. Omdat mijn vader een geweldig vakman was – en omdat hij mijn vader was; die stille, stugge, soms wat onzekere man die het niet verdiende om na achtendertig jaar meer dan trouwe dienst zomaar zijn congé te krijgen. Het zou niet eerlijk zijn. Tijdens het middageten vertelde ik mijn ouders hoe ik het zag, dat ze iemand als mijn vader misschien juist per se niet kwijt zouden willen. Dat ze hem juist zouden willen houden. Omdat hij zo goed was in zijn werk – iets wat in ons dorp absoluut buiten kijf stond. Mijn moeder reageerde niet. Mijn vader kreeg een glansje in zijn ogen en wierp een blik op mijn moeder waaruit trots sprak, maar die ook een smeekbede inhield: geloof alsjeblieft in mij, want misschien is er een kans.

Helaas kreeg mijn moeder gelijk. Ik zie mijn vader nog zitten in de stoel in de woonkamer toen ik thuiskwam van school. Verslagen. De laan uitgestuurd. Hij zal boos geweest zijn, maar hij liet het niet merken. Hij wist donders goed op welke manier er leiding was gegeven aan de werf: kwistig, hautain, frauduleus. Een hoge ambtenaar van Economische Zaken die begin jaren tachtig naar het bedrijf was gestuurd om de crisis te bezweren, had zijn huis in Beek-Ubbergen voor tienduizenden guldens laten verbouwen op kosten van de werf. De werklui moesten alle kosten toeschrijven aan het bedrijf; van het rieten dak tot de verwarming aan toe. Alle werknemers wisten hoe het zat. En een groot deel van die mannen betaalde daar nu de hoogste prijs voor. Mannen van begin vijftig zoals mijn vader, die van de ene op de andere

dag zonder werk zaten nadat ze vanaf hun jongste jaren niets anders hadden gedaan dan werken bij een en hetzelfde bedrijf. Nauwelijks opgeleid, hardhorend door het eindeloze kabaal van de machines, een versleten rug van het werk in de zware industrie. Trotse vaklui en kostwinners. Niet meer nodig.

Ik vond het zielig voor mijn vader, maar wist niet precies wat het allemaal betekende voor hem en voor ons als gezin, hoeveel zorgen mijn ouders erover hadden.

Na de basisschool ging ik naar een zelfstandig gymnasium in Nijmegen, een school die veel mensen in mijn omgeving zagen als prestigieus of bekakt. En op mijn nieuwe school werden grappen gemaakt over de kinderen die uit de verder weg gelegen dorpen kwamen omdat het boeren zouden zijn. Nergens leek je gewoon als jezelf te worden gezien.

Op het Stedelijk Gymnasium kreeg ik ook vaker dan ooit de vraag: wat doet je vader? Een kort antwoord had ik dan niet. Mijn vader was niet gewoon werkloos: hij had achtendertig jaar gewerkt, hij wilde nog steeds graag werken en was ook degene die altijd klaarstond voor mensen die een beroep op hem deden. En mijn moeder was hulp in de huishouding – iets wat sommige kinderen bij mij op school wisten omdat ze ook wel poetste bij familie of kennissen van hen. Als mijn moeder op zo'n adres dan iets vertelde over haar dochter, werd ik er later op school over ondervraagd: is jouw moeder interieurverzorgster? Ik kwam uit een wereld die veel kinderen op mijn school niet kenden en waar ze zich ook maar moeilijk een voorstelling van konden maken.

Mensen hebben het vaak zelf niet door wanneer ze zich elitair gedragen tegenover anderen en nog minder dat het verschrikkelijk kleinerend kan zijn. Ik was in vergelijking met veel klasgenoten minder wereldwijd of cultureel onderlegd en had qua algemene ontwikkeling een grote inhaalslag te maken; bij ons thuis ging het aan de keukentafel niet over politiek of de belangrijkste internationale gebeurtenissen van die dag. Wij bezochten nooit musea, zelfs niet tijdens vakanties, en we gingen niet naar het

theater. Maar mijn schoolprestaties waren goed en mijn ouders stimuleerden me om het beste uit mijzelf te halen. Ik was beter af dan de kinderen die naar het gymnasium móésten omdat dat in hun wijk nu eenmaal de norm was.

Gelukkig kreeg ik meer dan voldoende kansen om me te ontwikkelen. Dat kwam voor een belangrijk deel door de leraren en de schoolleiding. Vooral mijn allereerste docent Engels, Dellemann, was een leraar in wiens lessen buiten kijf stond dat je afkomst er niet toe deed. En ook of je erg goed was in Engels deed er niet zo toe; wat ertoe deed was je inzet. Je nieuwsgierigheid, je ijver en betrokkenheid. Zulke lessen waren veilig; je werd gerespecteerd maar het was ook heel duidelijk dat je zelf werd geacht te respecteren ‘in return’. De bejegening door docenten als Dellemann, die er zelf duidelijk bewust voor koos ‘the ordinary man’ te zijn, heeft ervoor gezorgd dat ik mijn draai kon vinden op school.

De keerzijde was dat ik in mijn dorp steeds meer moeite kreeg om aansluiting te blijven vinden bij leeftijdsgenoten. Doodsbang was ik om voor een snob te worden aangezien. Ik ging graag uit; vanaf mijn veertiende was ik regelmatig te vinden in de enige discotheek in de regio, op vijf minuten wandelen van ons huis, en ik genoot van de nieuwe, spannende periode die ik met vriendinnen tegemoet ging. Ik had lang blond haar en lange benen, en over aandacht had ik niet te klagen. Maar buiten de diepste vriendschappen vond ik het niet gemakkelijk om mezelf te zijn. Ik was kwetsbaar en mijn geluk was ook mijn ongeluk: ik was anders, te onafhankelijk. Ik bracht nu eenmaal een groot deel van mijn tijd buiten het dorp door en hield me meer dan gemiddeld bezig met leren. Ik had bij veel mensen om me heen steeds het gevoel dat alles wat ik zei, de dingen waarvan ik blij werd en de manier waarop ik me gedroeg, op een goudschaaltje werden gewogen. Natuurlijk passen zulke gevoelens en ideeën bij onzekere puberjaren, maar de kracht van een cultuur bestaat nu eenmaal uit de eensgezindheid over wat normaal is en wat niet; dat speelde niet alleen toen en

daar een rol, maar ook later, in de politiek. Ik was te gevoelig om de afkeurende blikken niet op te merken, te onzeker om te bedenken dat de goedkeuring van anderen geen voorwaarde was om lol te maken. Ik had de sociale structuur te zeer nodig, kon me geen uitsluiting veroorloven. Dat gold voor de mensen met wie ik omging ook – in feite zaten we allemaal in hetzelfde schuitje – en hun vriendschap en loyaliteit wilde ik niet kwijt. Vriendschappen worden, naarmate ze langer duren, steeds waardevoller. Gezamenlijke herinneringen scheppen een innige band die niet licht wordt verwoest, ook al leidt die gemeenschappelijke geschiedenis vaak alsnog tot een totaal ander referentiekader. Dus paste ik me aan, ook al wist ik niet precies hoe dat moest.

Op school in de stad golden volstrekt andere mores. Daar was het juist goed om op te vallen, om ietwat extravagant te zijn, om te laten zien dat je vrijgevochten was. Waar je in het dorp een zekere trouw moest zweren aan je geboortegrond, diende je daar juist de universaliteit te omarmen. Hoe mondainer, hoe beter. Maar ook daar moest je, net als in het dorp, zelfverzekerd zijn over je eigen rol in de groep om geaccepteerd te worden. Twijfel was uit den boze. En er waren groepjes: je hoorde bij het ene of bij het andere. Ook niet kiezen had consequenties: als je niet voor ons bent, dan ben je tegen ons. Ogenscheinlijk waren we als jonge mensen allemaal individualistisch en zelfverzekerd en lieten we ons niet uit het veld slaan. In feite trok iedereen zich terug in de veiligheid van zijn eigen groepje.

Ik wilde niet kiezen tussen dorp en stad, of tussen de ene club en de andere. Naarstig zocht ik naar verbindingen, naar bruggen tussen de saamhorigheid van het dorp en de vrijzinnigheid van de stad. Ik realiseerde me niet dat ik niet de enige was die last had van dit soort dilemma's of dat ik zelf een brug zou kunnen zijn.

Thuis werd het moeilijker om van mijn ouders de hulp te krijgen die ik nodig had. Veel van mijn nieuwe vragen lagen

op gebieden die zij zelf nooit hadden ontgonnen, zoals vragen over een vervolgoopleiding en het werk dat ik later zou willen doen. Mijn moeder bleef overlopen van liefde, maar dat was niet meer waaraan ik de grootste behoefte had. Ze was trots en wijs, maar ook zij wist dat ze vanaf nu een deel van de kennis die ik zocht miste. Zonder dat ze het ooit toegaf wist ik dat ze daarover onzeker was. Ik kwetste haar in mijn afwijzing van haar bemoedering, maar voelde me zelf ook verdrietig omdat ik er zo alleen voor stond.

Wiskunde was lang mijn lievelingsvak – vanwege de abstracties die zich in het geheim van de formules ophielden. Ik hield van de vertaalslag van het realistische naar het abstracte, de brug die je over moest om in de andere wereld te komen. Maar toen ik in de vierde klas eenmaal zeker wist dat ik niet buiten het maken van dingen kon, dacht ik eraan naar de kunstacademie te gaan. Ik had op school steeds meer over kunst en cultuur geleerd; daarmee was er een wereld voor me opengegaan. Grappig genoeg droeg juist mijn wiskundedocente bij aan die voorkeur: zij had viool willen studeren, maar moest van haar ouders een echt vak leren en ze vertelde haar leerlingen dat we goed moesten nadenken over wat we nu eigenlijk zelf wilden. Er gingen bijna nooit leerlingen van onze school naar een kunstopleiding en ook op andere plekken was er weinig kennis van die wereld. ‘Ben je dan wel creatief?’ vroegen mensen me.

Ik had geen idee. Samen met een schoolvriendin volgde ik buiten het curriculum om extra tekenlessen bij de bovenbouw. Als je veel tekent, eindeloos verhalen bedenkt, gevangen wilt worden in een gedicht en in toneel opgaat, mag je jezelf dan creatief noemen? Ik bedacht dat er vast een bijzonder soort stigma bestond dat je moest dragen om tot die andere wereld van creativiteit toe te treden. En natuurlijk droeg ik dat stigma niet, anders had ik het heus wel geweten.

Ik kon alle kanten op, en omdat geen van de richtingen vertrouwd leek, schenen ze me allemaal verkeerd. Ik betwijfelde

of ik, ondanks de achterstand waarmee ik in vergelijking met klasgenootjes aan mijn opleiding was begonnen, wel de juiste keuze zou kunnen maken, dus liet ik me door de argumenten van anderen steeds op een ander spoor brengen. Ik durfde nog niet te vertrouwen op mijn eigen oordeel.